

jezés már egyaránt vonatkozik a hajdani várnépekre és a paraszti sorba süllyedt várjobbágyokra. „Sorsuk alakulása érdekes példája annak az aktív visszahatásnak, amelyet a jog bizonyos körülmények közt és meghatározott körben a társadalmi életre gyakorolhat”. (254. o.)

Bolla Ilona műve olvasójának legnagyobb nyeresége, hogy nem csak egy meghatározott réteg, a várjobbágyok, vagy várnépek helyzetéről kap átfogó képet, hanem a több évszázadot bemutató ta-

nulmányban a közszabadsággal rendelkezők és az azt nem élvező rétegek fejlődésének útját együttesen követheti nyomon. A törvények és a feldolgozott hatalmas okleveles forrásanyag számos, eddig, nem, vagy félreértelmezett helye, terminusa kap meggyőző, újszerű gondolatmenettel összekapcsolt értelmezést e társadalomtörténeti szintézisben. A megjelent mű azonban nemcsak a társadalomtörténetesek, hanem a korai magyar hadtörténelem kutatói számára is fontos alapmunka.

Veszprémy László

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

EGYÜTT VAGY KÜLÖN UTAKON Nemzet és Emlékezet

(Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 229. o.)

A tanulmány alcíme utal a kötet pontosabb tartalmára: A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez. A kötet tehát nem a Kossuth-emigráció román-kapcsolatainak történetét tárgyalja, hanem ennek történetéhez szolgáltatt a további megértést szolgáló új adatokat.

A tanulmány mottója utal a szerző szándékára, hiszen az idézetből a szerző kiemelte a: „MOSTAN PEDIG ÚJRA KELL MEGKÉZDENI EGY BIZTOS ALAPOT VETNI” tagmondatot. Hogy miben, milyen téren látja szükségét az új alap vezetésének, azt a mű tartalmi felépítése árulja el. A Kossuth-emigráció román kapcsolatai jobb megértéséhez ma is szükségesnek látja a kapcsolat román feltételeinek pontosabb megismerését. Úgy érzi, hogy a nemzeti önállóságért küzdő politikai erők nemzetközi együttműködésének lehetőségét, vagy lehetetlenségét nem a pillanatnyi történések, jelen idejű mozzanattörédekekből összeállítható diplomácia hatásmechanizmusa befolyásolja, hanem hosszú évtizedek, e vezető rétegek közötti együttműködést előkészítő, a belső társadalmi fejlődés meghatározó mozzanatai.

Szerző ezért ezúttal román szomszédaink fejlődésútjának megismerését kívánja szolgálni a mű első fejezetével. A román nemzettudat fejlődése a XIX. század második harmadában valóban olyan kulcs a román—magyar kapcsolatok megértéséhez, amelynek megismertetésére a magyar olvasóközönséggel, ré-

gen jelent meg magyar nyelvű feldolgozás.

A mű második fejezete 1863-ig foglalja közre a román—magyar kapcsolatok helyzetmegítélésének változásait. A III. fejezet az 1864. évi magyar—román kiegyezési kísérlet története. Klapka György és gr. Arthur Seherthoss tevékenységét ismerteti.

A sorozat a művelt nagyközönség érdeklődésére tart számot. Erre utal legelőször, hogy a szerkesztőség nem tette lehetővé szöveg közti jegyzetek alkalmazását. Ugyanakkor a kötet végén *Források és irodalom* címen a szerző által felhasznált igen tekintélyes számú és a kérdés tanulmányozásának mélységét érzékeltető bő irodalmat sorol fel, amely nem csupán a további levéltári kutatások lehetőségét jelöli meg, az átnézett levéltári állagok felsorolásával, hanem az egykorú és nem egykorú irodalomról és újságcikkekről is tájékoztat. Itt utal a Szerző azokra a történész kortársakra is, akiknek biztatása, tanácsa a kutató számára nélkülözhetetlen támasz.

A személyes vonatkozásokhoz tartozik a Szerző bemutatása. Borsi-Kálmán Béla az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folyó történetképzés állandó megújulási folyamatának a személyiségre visszaható új vonásait hordozza magában. Diákkori érdeklődése, akkor hátrányosnak tűnően, megoszlott a történelem és irodalomtörténet között. Irodalmi érdeklődése azonban segítette kialakítani modern történet-

írói stílusát, amely gördülékeny, szemléletes, tömören lényegre törő. Mondani-valóját igényesen, de közérthetően adja elő. A képzés új vonásainak előnyeire és hátrányaira utal e kötet címdalára írt egyik annotációja, volt tanárának: „... Tanár Úrnak, egy hajdani, összecsapott szemináriumi dolgozat helyett, barátsággal...”

Talán ide tartozik az is, hogy szerzőnk a nyelvész Kálmán Béla felszólítására, miután vele rokonságban nincs, volt kénytelen megkülönböztetésül a Borsi előnevet felvenni, mint történész szakíró.

Borsi-Kálmán Béla e kötetével új, eddig a közvélemény számára nem ismert történezt avatunk, akiben az eddig elért eredmények, az idősebb kutatók iránti tisztelet és megbecsülés szerves egységben tapasztalható a történelmi igényességgel, az új eredmények felmutatására törekvéssel, a jó ügy előmozdításának bátorságával.

Miért érdemel figyelmet Borsi-Kálmán Béla tanulmánya?

A kötet tanulmányainak szerkezeti felépítése az első olvasásra feltűnő aránytalanságot mutat. A román nemzetudat kialakításáról szóló fejtegetés a 15—79. oldalakon olyan pontos, átfogó jellegű társadalomrajz, amelynek olvasása közben óhatatlanul érzékelhetők egy, az I. Tóth Zoltán által a román nacionalizmus kezdeteiről írott munkához mérhető, összefoglaló mű hiányai a magyar szakirodalomban. A rendkívül sodróan, olvasmányosan kifejett társadalmi fejlődését fő mozzanatait a Szerző valóban ügyesen, nem 1848/49 mindkét oldalon tragédiához vezető végkimenetéhez vonja össze. Helyesen ismeri fel, hogy a polgári-nemzeti államiság kialakításáért folytatott küzdelem nem ért, nem érhetett véget a forradalom és szabadságharc vereségével. A vereség csak alkalom volt annak felismerésére, milyen jelentősége lehetne a polgári-nemzeti szabadságküzdelmek összefogásának. De ugyanakkor annak felismerésére is, hogy Európában a nagyhatalmi egyensúlypolitikát az új polgári-nemzeti államok létesítésére törekvő csoportok nem hagyhatták figyelmen kívül.

A Szerző érdeme, hogy az első fejezetben, a korábbi magyar nyelvű publikációkhoz képest, ilyen mélységben és összefüggésben, elsőként olvasható a román nemzeti mozgalom e fejlődésszakaszának áttekintése. Az erdélyi mellett a moldvai és havasalföldi nemzeti mozgalmak útját, egymástól eltérő vonásait ismerteti. A román nemzeti egységmozgalom fejlődésében a román polgárosodás politikai erőinek e három, területileg elkülönülten kialakult csoportja a század derekán

még nem vált homogén nemzetpolitikai egységgé. Ugyanakkor a polgári-nemzeti egység megteremtésének előfeltételeit, a szerves társadalmi fejlődés belső erői létrehozta. A bizánci—görög, majd az azt felváltó moldvai német, havasalföldi francia, erdélyi latin orientáció a polgári államiság vezető köreinek politikai elmentéit befolyásolta. Az eltérő polgári-nemzeti fejlődésutat járt csoportok politikai tapasztalatának összegeződése azonban előnyös volt. A nemzeti államiság érdekvédelme szempontjából jól felkészült, kellő nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező, érdeket sokoldalúan védeni képes vezető réteget eredményezett. Ez a vezető réteg képes volt arra, hogy a román polgári államiság alapelemeit kiépítse és megerősítse, de ugyanakkor gyenge volt arra, hogy az éppen elnyert állami önállóság megszilárdításán túlmenően a környező államok sorsának alakításába aktívan beleszólhasson, hiszen létét és viszonylagos önállóságát a környező államoknak, illetve a térségben befolyással rendelkező hatalmaknak köszönhette.

A tanulmány *második fejezete* más szempontból jut az eddigi kutatásokhoz mérten új eredményre, helyesebben megerősíti, összegzi a többi kutatásokban érintett, de összefüggően nem vizsgált problémát: Mennyiben volt megalapozott a magyar emigráció helyzetelemzése a Balkánról 1863-ig? A Szerző a vezetők rendelkezésére álló információk értékét kísérte meg áttekinteni és elemezni. Sorra vette a Kossuth és Klapka rendelkezésére állott ügynökök felkészültségét a feladat ellátására. Rámutatott, hogy Kossuthék ügynökei nem rendelkeztek kellő ismeretekkel a román társadalmi fejlődésről és a román politikai erőkről. Az informátorok közül senki nem került közelebbi kapcsolatba az 50-es és 60-as évek politikai kulcspozícióiba került személyiségekkel, pl. Cuza fejedelemmel, Kogálniceanuval. Inkább az ellenzék bizonyos köreivel volt összeköttetésük. A havasalföldi magyarok között Oroszhegyi Józsa orvos, vagy Koós Ferenc református lelkész Bukarestben mélyreható ismereteik ellenére sem játszottak informatórként szerepet.

Az emigráció információszerzésének fő iránya nem az együttműködés, a politikai erők arnyalatai közötti erőviszonyok felmérése, hanem a fejedelemség külpolitikai helyzete, és különösen Erdély ügyében tanúsított magatartása volt a döntő kérdés. A magyar és román polgári nemzeti államért küzdők táborában Erdély Eris almája volt. Kölcsönös volt a gyanakvás, egymás erőinek lebecsülése, ugyanakkor az aspiráció Erdély területé-

re. Ez a magyarok részéről az 1848. évi uniótörvény érvényességének elismertetése, a románok részéről viszont Erdély jövőbeni annektálásának óhaja formájában jelentkezett. Voltaképpen a két végletes álláspont áthidalására az egyoldalúan Kossuthék által tett javaslatoknak, mint hatalmon nem lévők taktikai ígéretésének, kevés hatása volt, sőt inkább bizalmatlanságot keltett.

Az emigráció hiányos információi azonban leginkább a magyar polgári nemzeti állam függetlenségéért vívott küzdelem felkelés, vagy hadjárat formájában folytatható módózatival kapcsolatosan voltak szembeütőek. Elsősorban a francia kormány magatartásának megítélése volt túlzottan optimista. A francia kormány támogatta a román állami függetlenséget, mert az az Oszmán Birodalom felszámolásának része volt. Nem támogatta ugyanakkor a magyar állami-ságért folytatandó háború tervét, mert az a Habsburg birodalom létét tette kérdésessé, ami Franciaországnak nem volt érdeke. A magyar emigráció túlzottan optimistán ítélte meg a szerb, román, lengyel, olasz és magyar mozgalmak érdekazonosságának értékét a nagyhatalmak politikájában: a nagyhatalmaknak nem állott érdekében e törekvések együttes támogatásával a Habsburg és Oszmán Birodalmak térségét radikálisan átrendezni. Az átrendezést a török birodalomra igyekeztek lokalizálni. Ezért a Havasalföld Erdéllyel határos területeire irányuló fegyverszállítások és a román állam égisze alatt létesített fegyverraktárak végül mind a román fejedelemség fegyvertárát bővítették. A fejedelem ezeket a fegyvereket sorra lefoglaltatta. Az illegális szervezkedést a Habsburg birodalom területén a lengyelek és részben a magyarok számára ugyan hallgatólagosan támogatta, de csak addig, amíg ez ellen a Habsburg diplomácia nem tiltakozott.

A fenti határok között létrejött együttműködési kísérlet fontos dokumentumait közli a tanulmány: az 1859. évi Klapka—Cuza-egyezmény két változatát, a Bálacéanu-féle konvenció szövegét a fegyverszállításokról, az 1861. évi Klapka—Cuza-egyezményt. Elemző ismertetést olvashatunk a Kossuth-féle konföderációs elképzelésekkel kapcsolatos sajtóvitákról. Ezek jellegzetessége, hogy a román politikusok olasz és francia lapokban vizsautasították a tervet azzal, hogy a magyarok nem őszinték, tervük Erdély magyar hegemonia alá vonását célozza. Kossuth engedményeit Erdélyre vonatkozóan a tervezett katonai manőverrel összefüggésben szövegezte meg. 1862. február 7-én Vukovics Sebőnek a lelkére kötöt-

te: „Ne felejtse, hogy... Kolozsvárhoz Oláh földön, Szegedhez Szerb földön, Siklóshoz Horvát földön lehet csak jutni.”

A tanulmány eredetiben közli az 1862. évi Duna-konföderációs tervezetet, amelyet Helfy elhamarkodott módon közölt az Alleanzában és ezzel a tervezet csupán az európai sajtó gúnyolóddó és elutasító szenzációjává vált rövid időre, anélkül, hogy felhasználható lett volna titkos tárgyalások irányelvéül. Meghiúsította Canini román—magyar békítő közreműködését, az olasz diplomata ma is elismerésre méltó, önként vállalt misszióját is.

Sikertelen volt az emigráció kísérlete, hogy a föderáció elfogadtatása érdekében az olasz uralkodó támogatását megnyerje azzal, hogy az olasz uralkodó család egy tagja legyen annak vezetője. (Türr küldetése).

A tanulmány a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjai közötti meg hasonlítás egyik mozzanatához is új adatokat fűz. Megvilágítja azokat a mozzanatokat, amelyek Kossuth és Klapka elhidegüléséhez, majd szakításához vezettek. Rámutat arra, hogy ebben milyen szerepe volt a forradalomcsinálás lehetetlensége felismerésének Kossuth részéről és a katonai akció lehetőségéhez makacsul ragaszkodó Klapka részéről vallott nézetek különbözőségének. Szerző e két elképzelés ütközésének román vonatkozásait újszerűen mutatja be.

A kötet harmadik tanulmánya a Kossuthal szakított, önállósult Klapka további politikai kalandjainak magyar—román epizódjait rajzolja meg 1863/64-ben.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság felbomlását és sikertelen akcióit követően az emigránsok egy része a megkezdett út folytatására vállalkozott, Kossuthnál is kevesebb sikerrel. Az ilyen „kalandor”-kísérletek közé tartozott Komáromy György és gr. Csáky Tivadar vállalkozása: a svájci „klikk”, amely magát Genfi Magyar Comité-nak nevezte. A francia és az olasz diplomáciával azt igyekeztek elhíttetni, hogy Kossuthékkal szemben ők a hazai forradalmi tömegmozgalom külföldi megbízottjai ennél fogva a magyar nemzet akaratának legilletékesebb képviselői. Klapka tábornok megnyerésével sikerült is az olasz kormánytól egy előre nem látható, jövőbeni katonai akció hosszú távú előkészítésére rendszeres és viszonylag nagy összegű anyagi támogatást elnyerniük. A támogatást az olasz kormány mindaddig folytatta, míg ki nem derült, hogy Klapka ügynökeivel az olasz kormány elképzeléseit meghaladó, sőt keresztező, azonnali akciók előkészítésére

és megvalósítására törekszik. Az alkalmat az 1863. évi lengyel felkelés kínálta. A magyarországi és sziléziai fegyverszállítási kísérleteket azonban a Habsburg-hatalom elhárító szervei rendre felderítették és megghiúsították. Ezen túlmenően Cuzát is rákényszerítették, hogy a lengyel—magyar együttműködés tervének Romániai területén tervezett részleteit meggátolja és tevékenységüket megakadályozza. A Szerző e kaland fontos ausztriai, magyarországi és romániai vonatkozásait világítja meg. A román magatartás változásához hozzájárult, hogy a fejedelemség központja 1863-ban Bukarestbe helyeződött át. Itt a fejedelem nem vonhatta ki magát az Erdélyre aspiráló román ellenzék hatása alól, jöellehet személy szerint a magyar—lengyel szabadságtörekvésekkel szimpatizált. A kaland érdekes mozzanata, hogy Klapka, részben az olasz kormány tudtával, Garibaldit is megkísérelte megnyerni a vállalkozásnak, aki ezt elutasította. Garibaldi átlátta az olasz kormány szándékát, egy romániai kalanddal kívántak megszabadulni kellemtelenné vált személyétől. A kaland másik mozzanata: románul nem tudó ügynökök által kísérelték meg a romániai magyar lakosság toborzását egy fegyveres akcióhoz.

Cuza elutasító magatartását 1863—64-ben a tanulmány két mozzanattal magyarázza: Klapka kalandja egyes ügynökök működése révén abba a gyanúba keveredett, hogy tervei között a Cuza elleni összeesküvés támogatása is szerepel. Továbbá, hogy Cuza az erősödő ellenzéki mozgalom — Cogălniceanu miniszterelnöki kinevezésével, új választójogra épített törvényhozó gyűléssel, a kolostorok államosításával és egy a Románia létét megalapozó, államközi szerződésben is jelzett, reformpolitikai ígéret gyors megvalósításával, többek között agrárreform bevezetésével — legyengítette. Ugyanakkor a fejedelem, ügyes diplomáciával, külpolitikai pozícióit megerősítette Törökországban, Franciaországban, sőt Oroszországban és a Habsburg-birodalomban is. Így Klapka utolsó kísérlete, Seherr Thosz Romániába küldésével Cuza fejedelem megnyerésére, eleve sikertelen volt. Cuza közölte az ügynökkel, Románia segítségére csak akkor számíthatnak, ha arra Franciaországtól kapnak hivatalos felszólítást, de az olasz kormány és a magyar emigránsok tervei önmagukban Románia számára nem kecsegtetőek. Cuza Klapka iránti személyes rokonszenvét fejezte ki azzal, hogy szorult anyagi helyzetére tekintettel 40 ezer frank kölcsönt utalt ki neki.

Amennyire érdeme a tanulmánynak, hogy a román társadalomfejlődés sajátos-

ságait a romániai politikai erők fejlődésével szerves összefüggésben újszerűen rajzolja meg, továbbá, hogy a román egykorú és az utóirodalomban is gyakran előforduló motívumot a magyar emigráció információhiányáról és az ebből következő lenéző magatartást magyar nézőpontból elsőként elemzi, az igazság kedvéért jelezni kívánom azt is, mi-
ben hagy a tanulmány hiányérzetet elő-
vasása után.

A magyar emigráció működéséről az utóbbi években megjelent feldolgozások és a korábbi iratközlések arról tanúskodnak, hogy a magyar történészek fő problémája továbbra is az irreálisnak bizonyult cselekménysorozatok realitásmagvának keresése. Ebből a szempontból részben az angol, de főként a francia kormány magatartásának — és ez utóbbinak alárendelten az olasz, szerb, román álláspont — elemzése állt a központban. A marxista történetírás, Marx és Engels summázottan elítélő véleményét igyekezett felülbírálni. Ezen a téren különösen Kovács Endre tanulmányai voltak részletezőek. Vagyis, hogy a társadalmi forradalom és a nemzeti függetlenség ügye a történeti folyamatokban nem azonos jelenség, csupán a történelem véletlen eseménysorozatai kapcsolhatják azt időlegesen egybe. Így a társadalmi forradalom kilátásai szempontjából Marxék által értelmetlennek minősített olasz—francia kaland, a magyar nemzeti ügy szempontjából, az adott történelmi pillanatban a politikai cselekvés el nem mulasztható alkalma volt. A magyar emigránsok számára legalább a magyar nemzeti állam ügyének ébrentartására adott alkalmat az európai politikai életben. Borsi-Kálmán Béla tanulmánya is ezt a kérdést igyekszik megvilágítani a román kapcsolatok feltárásával. Arra azonban, hogy miért szorult háttérbe Kossuth a Magyar Nemzeti Igazgatóságban, hogy miért nem jött létre Erdély ügyében érdemi közeledés Kogălniceanu és Kossuth között, nem kapunk a csoportellentéteken túlmutató választ. Így pl. kifogásolható, hogy bár megkísérelte Klapkával kapcsolatosan annak a kettősségnek a bemutatását, amely más vonatkozásban Cuza magatartásában is megfigyelhető: a magyar függetlenségi háború előkészítésével párhuzamosan csaknem olyan élénken figyelte és igenelte a Habsburg hatalom hangulatváltozását a magyar, illetőleg a román kérdés Habsburg-birodalmon belüli megoldására. Sajátos módon szerző nem is említi, hogy Klapka és Cuza álláspontjának azonossága eredményezi szakításukat a politikai-katonai együttműködésben: ez pedig nem egyéb, mint a Habsburg-hatalom belső átalakí-

tásával kapcsolatos egyezkedési hajlandóságok megerősödése, a tartományi autonómiák visszaállítása ígéretével. A Szerző említi, hogy 1860—61—62-ben Klapka a függetlenségi háború kilátásainak elenyészését látta az országgyűlés egyezkedési szándékában, de titokban igenelte azt, Erdély uniójának érvényesítését remélve. De nem említi, hogy 1863-ban Cuza figyelmét nem kerühet-e el a Magyarország részvétele nélkül működött csonka birodalmi tanácsban az először és utoljára Ferenc József által mesterségesen létrehívott román többségű nagyszabású országgyűlés küldött-ségének részvétele Bécsben a tanácskozáson. Az sem, hogy az erdélyi országgyűlés (román) követelt a bécsi birodalmi tanács 1863. október 23-án ünnepélyesen fogadta. Feltehető tehát, hogy 1863—64-ben Cuza a Habsburgoktól az erdélyi románok helyzetének javítását tapasztalta, míg a magyaroktól csak teljesíthetetlen ígéreteket várhatott. Ez indoka lehetett elzárkózásának, hiszen realpolitikus volt. Az 1865/66. év, Klapkának a poroszországi Seherr Thosz-szal

együtt realizált, de sikertelen kalandja, a román kapcsolataik teljes megromlása jegyében, teljesen a porosz támogatásra szűkült. 1865-ben Seherr Thosz elkövette azt az ostobaságot is, hogy Cuzától valamiféle lovagias elégtételt követelt, mert 1864-ben őt kiutasították Romániából. Erre a mozzanatra a tanulmány hívja fel a figyelmet.

Az olvasmányosságot fokozza az igen nagy számú személyes hagyatéki jellegű forrás (levelezés, naplók, feljegyzések) felhasználása és megszólaltatása, a tárgyalások, személyes kapcsolatok rekonstruktív leírására való törekvés, a történelmi szituációk szinte közelfényképezés jellegű felidézése, a történész egészséges személytelenségével. A körülmények és történések részletes rajzával a Szerző az olvasóra bízva a tanulságot, de ugyanakkor soktényezős gondolkodásra és soktényezős megoldások végiggondolására ösztönöz. Mindezzel a mai történetírásunk korszerű módszereit alkalmazza.

Tóth Ede

KÉT HELYTÖRTÉNETI KIADVÁNYRÓL

CSIFFÁRY GERGELY

Életutak — életsorsok

CSIFFÁRY GERGELY

Akiket visszavártak

(Eger, 1985.)

Figyelemre méltó kezdeményezések eredményeivel gazdagította a magyar antifasiszta mozgalom és felszabadulásunk történetének irodalmát a Heves megyei Levéltár. Ez év elején Életutak — életsorsok címmel gűjteményt jelentetett meg, amely 96 olyan, születésével, tevékenységével illetve hősi halálával Heves megyéhez kötődő személy életútját mutatja be, akik itthon, vagy külföldön részesei voltak az antifasiszta fegyveres küzdelmeknek. Kilencen a spanyol nép szabadságharcában tűntek ki. Huszonnégyen hadifoglyokból lettek antifasiszták, majd szovjet partizánok, a szovjet hadseregben frontpropagandisták, néhányan ejtőernyősként kerültek bevetésre Kárpát-Ukrajna, Észak-Erdély, Szlovákia, il-

letve Észak-Magyarország területén. Mások a francia, jugoszláv, szlovák partizánok soraiban küzdöttek a népek szabadságáért, egy Heves megyei pedig a prágai felkelők oldalán vett részt a fasiszták elleni fegyveres harc utolsó óráiban. Ketten a görög partizánháború súlyos megpróbáltatásait élték át, majd évek múlva nálunk találtak új hazát és Heves megyében új otthonot. Többen a hazai ellenállás fegyveres harcaiban edződtek meg, a MOKAN csoport, a Budai Önkéntes Ezred és más harc csoportok tagjaiként, néhányan a szovjet hadseregben szolgáltak. Megtalálhatók a megyeiek a 2. Ukrán Front alárendeltségében működő vasút- és híradóépítő, vasútbiztosító alakulatokban is és nem kevesen